

Wiesława Cieślińska

WYRAŻENIA PRZYIMKOWE TYPU С РУК, ДО УХАСА
W SŁOWNIKU FRAZEOLOGICZNYM JĘZYKA ROSYJSKIEGO

Materiału do niniejszego artykułu dostarczył mi wydany pod koniec roku 1967 Słownik frazeologiczny języka rosyjskiego, którego redaktorem naczelnym jest N. Mołotkow¹. Przedmiotem rozważań będą tutaj wyrażenia przyimkowe typu с рук, до уха́са, które nie od dzisiaj są tematem sporów językoznawców zajmujących się frazeologią. Jedni z nich - jak np. N. Szanski - uważają włączenie tych wyrażen do frazeologii za błąd, wynikły z pomieszania pojęć. N. Szanski pisze:

В Словаре современного русского литературного языка АН СССР рядом с настоящими фразеологизмами типа за тридцать земель, свободный художник, брать на себя смелость, сердце болит /.../ итд., указываются такие факты, которые оборотами не являются, а представляют собой самые обычные, лишь раздельно написанные слова. В качестве таких мнимых фразеологизмов, толкуемых без каких-либо оговорок в названном словаре как фразеологические обороты, можно указать, например, слова: на руку 'кстати', с кандачка 'легкомысленно', в обрез 'без излишка; /.../ итд.².

Jednym słowem dla Szanskiego powyższe wyrażenia wyrażeniami frazeologicznymi nie są, bo - po pierwsze - stały się /jak twierdzi/ jednym wyrazem posiadającym rozdzielną pisownię, po drugie - posiadają jeden akcent, zaś według Szanskiego wyrażenia frazeologiczne winno posiadać co najmniej dwa akcenty³. Innego zdania jest W. Winogradow⁴, zaś z polskich językoznawców St. Skorupka. Obaj ci uczeni traktują wspomniane wyrażenia jako wyrażenia frazeologiczne. St. Skorupka we wstępie do Słownika frazeologicznego języka polskiego pisze:

Wyrażenie /przez co autor rozumie wyrażenie frazeologiczne - przyp. mój/ to zespół co najmniej dwu wyrazów stanowiących całość syntaktyczną i mających charakter nominalny /imienny/. Ośrodkiem wyrażenia jest zwykle rzeczownik lub przymiotnik, bywa nim również imiesłów przymiotnikowy, a nawet przysłówek, np. fala morska, fala wpałów, kraja elekies i mioden płynąca, wielce szanowny, skłonny do pieniaczwa, siało malowany, zbyt późno. Do wyrazów zaliczamy również wszelkie utarte połączenia przyimkowe, przysłówkowe i spójnikowe, takie jak na bok, po kryjomu, jak również, a mianowicie⁵.

Trudno zgodzić się z zapatrywaniami N. Szanskiego na wyrażenia przyimkowe. Rzeczywiście w zdaniu wyrażenia te pełnią funkcję pojedynczego wyrazu, ale przecież funkcję jednego wyrazu pełni również zwrot frazeologiczny бить баклуши, a nikt nie neguje, że jest to zwrot frazeologiczny. Gdzież, jak nie do frazeologii włączyć należy takie wyrażenia przyimkowe, skoro nie są to rzeczowniki z przyimkami w pełnym tego słowa znaczeniu? W zdaniu pełnią one funkcję swą jako całość, ich znaczenie nie jest sumą znaczeń przyimka i rzeczownika. Co innego znaczy с рук i с рук w przytoczonych niżej przykładach:

Меня ваял у меня с рук ребенка - Продать товар с рук

W pierwszym przypadku zarówno przyimek jak i rzeczownik pełnią swoje funkcje, całość jest dopełnieniem z przyimkiem, którego znaczenie jest sumą znaczeń jego składników. Inaczej w przykładzie drugim. Wyrażenie pełni funkcję okolicznika sposobu, zaś jego znaczenie znajduje się jakby poza znaczeniem części składowych. с рук w tym wypadku znaczy 'bezpośrednio', bez uciekania się do pomocy osób trzecich. Wyrażeniem frazeologicznym stało się ono dzięki przeniesieniu jego znaczenia z konkretnego na abstrakt.

Można również poddać dyskusji twierdzenie N. Szanskiego, że wyrażenia frazeologiczne /a szerzej biorąc - związek frazeologiczny/ winno posiadać więcej niż jeden akcent. Wydaje mi się, że jest to wyłącznie kwestia umowy. Zresztą na marginesie należy zaznaczyć, że sam Szanski nie jest konsekwentny, jeżeli chodzi o negowanie przynależności wyrazów przyimkowych do frazeologii. Omawiając związki frazeologiczne ze względu na sferę ich pierwotnego użycia przytacza wyrażenie без сучка, без задоринки, które jest przecież niczym innym, jak bezspójnikowym połączeniem dwu wyrazów przyimkowych⁶. Sądzę, że warto przyjrzeć się bliżej przedmiotowi wyżej przytoczonego sporu, tym bardziej, że w Słowniku frazeologicznym języka rosyjskiego zajmują te wyrażenia niepoślednie miejsce, bo stanowią przeszło 10 % wszystkich haseł. Zostaną tu poddane analizie wyrażenia przyimkowe ze względu na ich części składowe, ich semantykę, funkcje składniowe i stopień zespolenia semantycznego. Nie podejmuję się tu, rzecz jasna, wyczerpać całości zagadnienia. Niniejszy artykuł jest jedynie próbą analizy wstępnej wyrazów przyimkowych.

1. ANALIZA WYRAŻEŃ PRZYIMKOWYCH ZE WZGLĘDU NA ICH CZĘŚCI SKŁADOWE

Przedmiotem niniejszych rozważań są wyrażenia przyimkowe powstałe z zespolenia przyimka z rzeczownikiem. Wśród rzeczowników wchodzących w skład wyrażeń przyimkowych obserwujemy dużą różnorodność. W przeważającej swej części są to rzeczowniki konkretne. Wśród nich daje się zaobserwować wyraźny podział na grupy tematyczne. 20 % wszystkich rzeczowników, a około 25 % rzeczowników konkretnych stanowią rzeczowniki oznaczające części ciała ludzkiego, a więc pojęcia człowiekowi najbliższe, z którymi zapoznawał się najwcześniej zarówno w procesie rozwoju ontogenetycznego, jak filogenetycznego. Gdyby wyrażenia przyimkowe mogły być świadectwem faktu, jakie pojęcia były człowiekowi bardziej, a jakie mniej bliskie, doszlibyśmy do wniosku, że najważniejsze dla człowieka były zawsze ręce. Tak więc ze słowem рука /w obu liczbach/ powstało aż 12 wyrażeń przyimkowych. Są to с рук, по рукам, в руках, на руках, по руке, с руки, от руки, под рукой, под руками, в руку, на руку, под руку.

O ile duszę uważać będziemy za część ciała ludzkiego /a była nią przecież według dawnych wierzeń/, to drugie miejsce w tej grupie zajmują wyrażenia ze słowem душа /również w liczbie pojedynczej i mnogiej/. Wyrażeń tych jest 11: по душам, по душе, в душе, на душе, без души, для души, до души, от души, за душой, с душой, по дулу.

Na kolejnym miejscu, biorąc pod uwagę liczebność, znajduje się 9 wyrażeń przyimkowych ze słowem глаз lub глаза: между глаз, на глаз /глазок/, в глаза, за глаза, на глаза, за глазами, перед глазами, в глазах, на глазах.

W wyrażeniach przyimkowych reprezentowane są nazwy niemal wszystkich części ciała ludzkiego /uszeregowane są tutaj według liczebności wyrażeń

нос /в нос, под нос, на носу/, лицо /от лица, в лицах, к лицу/, нога /в ногах, на ногах, в ногу/, голова /с головой, на голову, без головы/, плечо /с плеча, на плечах, за плечами/, уста /из уст, на устах, в устах/, ухо /на ухо, до ушей, по уши/, ноготь /с ногтей, под ноготь, к ногте/, зуб /до зубов, на зубок, сквозь зубы/, волос /на волос, на волосок/, язык /без языка, на языке/, кулак /в кулак, в кулаке/, мизинец /с мизинца, на мизинец/, пята /по пятам, под пятой/, горло /по горло/, губа /по губе /губам/ /, кость /на костях/, лоб /в лоб/, спина /за спиною/, шея /в шею/.

Do omawianej grupy włączam również wyrażenie в крови, mimo że wyraz кровь nie oznacza części ciała ludzkiego w dosłownym tego słowa znaczeniu.

Wśród rzeczowników konkretnych wchodzących w skład wyrażen przyimkowych na uwagę zasługuje również inna grupa tematyczna związana z bezpośrednim otoczeniem człowieka. Są to terminy związane z tematem Dom, obejście oraz przedmioty codziennego użytku. Wyliczam je znowu według kryterium liczebności:

замок /на замке, под замком, за замок/, порог /у порога, на пороге,/ двор /ко двору/, потолок /с потолка/, печка /от печки/, занавес /под занавес/, колыбель /с /от/ колыбели/, лампочка /до лампочки/, мебель /для мебели/, молоток /с молотка/, метла /под метлу/, горшок /под горшок/, игла /с иглою/, булава /на булави/.

Również nazwy części odzieży weszły do wyrażen przyimkowych. Należy tu wyliczyć: башмак /под башмаком/, сапог /под сапогом/, каблук /под каблуком/, пола /ме-под поля/, шапка /по шапке/.

Do pojęć najbliższych człowiekowi należały również nazwy związane z "inventarzem żywym". I one weszły do wyrażen przyimkowych. Należą tu rzeczowniki: хвост /в хвосте, с хвостиком/, шкура /в шкуре/, рыло /с рыла, на рыло/, потроха /с потрохами, до потрохов/, лапа /в лапах, под лапою/.

W wyrażeniach przyimkowych zwraca również uwagę pewna grupa rzeczowników związanych z wierzeniami człowieka. Najczęściej spotyka się tu nazwę чёрт /до чёрта, на чёрта, до чёртиков/, dalej бог /ради бога, с богом/, бес /к бесу/, леший /к лешему/, шут /к шуту/.

W dwóch wyrażeniach przyimkowych spotykamy imiona własne. Są to wyrażenia: от Адама i Христа ради. Imiona własne, które weszły do tych wyrażen są pochodzenia biblijnego i również ściśle łączą się z wierzeniami.

Drugą, dość pokązną, choć bez porównania mniejszą liczebnie grupę tworzą wyrażenia przyimkowe, których część imienna wyrażona jest rzeczownikami abstrakcyjnymi. Znajdujemy tu zarówno nazwy uczuć: радость /на радостях/, страх /в страхе, под страхом/, удивление /на удивление/, ужас /до ужаса/, właściwości duchowych człowieka: память /без памяти, на память, по памяти/, разум /на разуме/, совесть /на совести, по совести/, ум /без ума, в уме/, характер /в характере/. właściwości fizycznych człowieka: сила /в силе/, jak i wielu innych pojęć abstrakcyjnych, niejednokrotnie sprawiających sporo trudności, gdyby chciało się je połączyć w jakieś grupy logiczne /безумие - до безумия, бесконечность - до бесконечности, покой - на покой, на покое/.

W jakich przypadkach może znajdować się rzeczownik w wyrażeniach przyimkowych? Otóż najczęściej występuje on w miejscowniku /jak np. w wy-

rażeniach typu в ходу, во власти, на языке/ i takie połączenia przyimka z rzeczownikiem w miejscowniku stanowią ok. 28 % wszystkich wyrażeń. Prawie równie często występuje rzeczownik w bierniku /по горло, на голову, под сурдинку/ i w dopełniaczu /без ума, ради бога, от имени, у порога/. Rzadko pojawia się rzeczownik w nadrzędniku /с прохладцей, со щитом, за молоком/, jeszcze rzadziej - w celowniku /к бесу, ко двору, по матушке/.

W związku z występowaniem w poszczególnych przypadkach pozostaje możliwość posiadania przez rzeczowniki rodzaju męskiego dwóch paralelnych końcówek w dopełniaczu i miejscowniku. W dopełniaczu większość rzeczowników posiada końcówkę -а /без конца, для вида, до дна/, zaś tylko niektóre mają końcówkę -у /на ходу, в ходу/.

Z kolei należy postawić pytanie: w jakiej liczbie występuje rzeczownik w wyrażeniach przyimkowych? Otóż ok. 80 % wyrażeń przyimkowych ma rzeczownik w liczbie pojedynczej. Prawie całe pozostałe 20 % przypada na wyrażenia, w których rzeczownik występuje w liczbie mnogiej /прикладово - входиш ту wyrażenia: с азов, в бегах, на булавки, в видах itd./.

Ułamek procentu stanowią wyrażenia, w których rzeczownik może występować w obu liczbach, przy czym jego wartość semantyczna i syntaktyczna jest w obu przypadkach identyczna. Należą tu zwroty, które można by nazwać parami zwrotów: по губе - по губам, по душе - по душам, в ладу - в ладах, по мелочи - по мелочам, на памяти - на памятях itd.

W owych parach zwrotów rzeczownik znajduje się w tym samym przypadku, zmienia się tylko liczba. Tylko w jednym wypadku wraz ze zmianą liczby zmienia się przypadek, mimo że przyimek, jak również wartość semantyczna pozostaje bez zmiany. Jest tu mowa o parze wyrażeń: между делом - между дел.

Inną osobliwość stanowią wyrażenia przyimkowe, w których parę tworzą wyrażenia z rzeczownikiem w formie neutralnej i wyrażenie z rzeczownikiem w formie deminutywnej. Wartość semantyczna i syntaktyczna pozostaje oczywiście bez zmiany. Do wspomnianych par zwrotów należą: на глаз - на глазок, в диковину - в диковинку, с иголки - с иголочки, до капли - до капельки, от пелёи - от пелёнок.

Wreszcie nieco uwagi należy poświęcić jeszcze jednej parze wyrażeń. Jest to zresztą wypadek odosobniony, tym niemniej zasługuje na omówienie. Mamy na myśli parę с прохладцем - с прохладцей. Różnica między tymi wyrażeniami sprowadza się jedynie do wahań w rodzaju rzeczownika wynikłych z wypadnięcia rzeczownika прохладец /прохладця/ z żywej ruszczyzny współczesnej.

Tak po krótko przedstawiają się rzeczowniki wchodzące w skład wyrażeń przyimkowych. Teraz z kolei omówić należy część drugą czyli przyimek.

Tylko 5 % wyrażeń przyimkowych może zależnie od kontekstu posiadać trzy znaczenia. Do tej grupy należą np. następujące wyrażenia: на руках:

1. Он остался на руках у соседей /'на попечении'/, 2. На руках у Иванова было несколько имений /'во владении'/, 3. Маша умирала у меня на руках /'в чём-либо присутствии'/, на счету: 1. А сам еду поезда. Тороплюсь домой на завод. Каждая минута на счету, а его нет и нет - Емельянова, Метель /'принят в расчет'/, 2. Он говорил, что все нас знает, все мы у мандармов на счету - Горький, мать /'под пристальным наблюдением'/, 3. Он был на хорошем счету. Сдно время работал в клубе в полку. О нём хорошо отзывались товарищи - Толстой, Голубые года /'признан каким-либо'/, в сторону: 1. Отозвал я тут Иванова в сторону - Короленко, Чудная, /'на некоторое расстояние'/, 2. Все заботы в сторону - живи пока живется /'прочь'/, 3. А как стали дело-то разбирать, он-то в сторону, а меня и потянули - Островский, Пушкин /'уклонился от ответа или участия в чём-либо'/.

Wreszcie - choć bardzo rzadko - spotyka się wyrażenia przyimkowe mogące posiadać zależnie od kontekstu cztery, a nawet pięć znaczeń. Cztery znaczenia posiadają następujące wyrażenia: в упор, в тон, на диво. Wyrażenie в упор może значыć:

1. 'очень близко' - Он быстро, огромными тремя шагами подступил ко мне в упор - Достоевский, Подросток, 2. 'прямо' - Он долго молчал и наконец спросил в упор: "Когда вы хотите покинуть наш город?", 3. 'с близкого расстояния' - Во время дуэли Дантес выстрелил в Пушкина почти в упор, 4. 'приспально' - Иванов смотрел на своего товарища в упор, так что ему даже сделалось неприятно.

Wyrażenie в тон zależне od kontekstu значы:

1. 'созвучно чему-либо' - Колокольчик выводит какую-то длинную однообразную песню в тон запевавшей метели - Короленко, Чудная, 2. 'в том же духе' - "Здорово, комиссар!" - склонив голову на бок сказал он - "куда так торопиться?" - "Здорово, атаман" - в тон ему ответил Гимур.-Гайдар, Гимур и его команда, 3. 'соответственно цвету' - Двери в соседнюю комнату были открыты, и всё там было чистое, светло-серое и темно-серое ... Даже чей-то большой портрет был в гладкой светло-серой раме. "Всё в тон" - подумалось мне - Каверин, Два капитана, 4. 'в стиле' - Остальные дома были в тон первому.

I tutaj różnorodność jest znaczna. W wyrażeniach przyimkowych występować może aż 30 różnych przyimków, przy czym wszystkie one są przyimkami pierwotnymi. Największa ilość łączy się w tych wyrażeniach z rzeczownikami w jednym przypadku. Są to przyimki:

без /без ума/, для /для мебели/, до /до зарезу/, из /из чести/, из-под /из-под носа/, ради /ради бога/, от /от лица/, у /у порога/, к /к бесу/, ко /ко двору/, про /про запас/, кроме /кромѣ шуток/, сквозь /сквозь сон/, через /через силу/, при /при смерти/, между /между делом/.

W dwóch przypadkach łączy się z rzeczownikiem 7 przyimków:

со /со стороны - w dopełniaczu, со временем - w narzędniku по /по адресу - z celownikiem, по /по горло/ z biernikiem в /в адрес - w bierniku, в хвосте - w miejscowniku/, во /во имя - w bierniku, во хмелю - w miejscowniku/, за /за компанию - w bierniku, за молоком - w narzędniku/, на /на аккорд - w bierniku, на руках - w miejscowniku/, перед /перед лицо - w bierniku, перед носом - w narzędniku/, под /под горшок - w bierniku, под башмаком - w narzędniku/.

Wreszcie w trzech przypadkach łączy się z rzeczownikiem 1 przyimek, a mianowicie с /с рыда - w dopełniaczu, с ноготок - w bierniku, с честью - w narzędniku/. Przeszło 20 % wyrażeń przyimkowych posiada przyimek в, nieco mniej niż 20 % - przyimek на. Najrzadziej występują w wyrażeniach przyimki: между, сквозь, про, перед, ко, при.

W kilku wypadkach rzeczownik może występować z dwoma przyimkami, przy czym w obu wypadkach wartość semantyczna i syntaktyczna jest identyczna. Takie pary tworzą następujące wyrażenia: с колыбели - от колыбели, с пелёнок - от пелёнок, в уме - на уме, в пристяжке - на пристяжке, с мизинец - на мизинец, сквозь приаму - через приаму.

Reasumując, wahania w użyciu przyimka w wyrażeniach przyimkowych są sporadyczne. Przyimek w wyrażeniach zajmuje zawsze położenie prepozytywne w stosunku do rzeczownika. Wyjątek stanowi wyrażenie фиста ради, gdzie przyimek znajduje się za rzeczownikiem.

W tym miejscu chciałabym jeszcze zwrócić uwagę na swoiste unikaty pośród wyrażeń przyimkowych. Jednym z nich jest wyrażenie под шофе /lub под шефе - bo i taka forma tego słowa jest możliwa/. Wyrażenie pochodzi od francuskiego é chauffé 'wzburzony, rozgorączkowany'. Wyrażenie to jest tym bardziej interesujące, że ze względu na wartość stylistyczną należy do żargonu. Jego rdzennie rosyjski odpowiednik stanowi wyrażenie под градусом.

Na uwagę zasługują również wyrażenia: в ажуре i в натуре, będące półkalkami z języka francuskiego; в ажуре - ajouré 'skwznoy',

прозрачный, в натуре - au naturel 'голый', przy czym на форму rzeczownika wpłynęła etymologia ludowa.

2. ANALIZA SEMANTYCZNA WYRAŻEŃ PRZYIMKOWYCH

Około 70 % wyrażeń przyimkowych posiada jedno znaczenie. Np. wyrażenie в цене значу 'дорого стоит', jak w następującym zdaniu: Золото теперь в цене, хотя оно не так уж дорого, как несколько лет назад. Подобно одно значению на лету 'наскоро' Я когда-то на лету рассказал тебе ответ мой Н. А. Нарышкиной - Д. Давыдов, Письмо А. С. Пушкину.

Wyrażenie przyimkowe под запал значу 'с горяча' С. Лаврентий /.../, отвернувшись от собеседника, стал вместе с другими замаривать червяка путём двух рюмок под запал - Еленский, Огорчение.

A oto inne przykłady wyrażeń przyimkowych z jednym znaczeniem:

в летах 'пожилой', в годах 'пожилой', с богом 'счастливо', с гаком 'с превышением', с лишком 'с превышением', с хвостиком 'с превышением', в соку 'в полном расцвете сил', с молоточка 'новенький', с мухой 'навеселе', в положении 'беременная', для мебели 'бесполезен'.

Około 20 % wyrażeń przyimkowych posiada dwa znaczenia, przy czym rzecz oczywista, o tym, jakie znaczenie ma wyrażenie decyduje kontekst. Zależnie od kontekstu dwa znaczenia może posiadać wyrażenie:

на убой: 1. На войну я не пойду; не хочу идти больше на убой /'на неминуемую смерть'/, 2. Козыйка, женщина лет сорока, кормила нас на убой /'сытно'/.

Podobnie dwa znaczenia może mieć wyrażenie по случаю: 1. Мы вели разговор по случаю последних происшествий /'по какой-либо причине'/, 2. Ему удалось достать по случаю партию каваречного семени /'по случаю' в результате удачного стечения обстоятельств'/.

A oto jeszcze inny przykład wyrażenia, które zależnie od kontekstu może występować w dwu znaczeniach: 1. Мария в пелёнках лишилась матери /'в пелёнках' в раннем детстве'/, 2. В XIX веке социализм был в пелёнках /'в пелёнках' на ранней ступени развития'/.

Dwa znaczenia w zależności od kontekstu posiadają również wyrażenia: в душе /'бояться в душе' 'мысленно', художник в душе 'по своим склонностям'/, за плечами /'революция за плечами' 'в непосредственной близости', заслуги за плечами имеет 'в прошлом'/, под сурдинкой /'звенеть под сурдинкой 'пригду шенно', читать под сурдинкой 'тайком'/.

Wyrażenie на диво może mieć następujące znaczenia:

1. 'очень хороший' - В этом году урожай был на диво. 2. 'чрезвычайно' - Девушка была на диво стройная и высокая, 3. 'отлично' - Вырос лён на диво - в метр четырнадцать сантиметров длиной - Смирнов, Сыновья, 4. 'так что кто-либо может прийти в изумление' - Целый взвод солдат провожал нас с заряженными ружьями, на диво всему народу - Достоевский, Записки из мертвого дома.

Pięć znaczeń - w zależności od kontekstu - mają następujące wyrażenia: за спиной, без оглядки, на ногах. Pierwsze z nich за спиной

może znaczyć: 1. 'тайно' - Американцы /.../ постепенно за спиной исландского народа заключили сделки с правительством - Первенцев, В Исландии. 2. 'на содержании' - Все барином кормимся, все у него за спиной сидим, как тараканы за печкой - Дамин-Сибиряк, Горное гнездо, 3. 'в прошлом' - Смолоду слишком заработался, не до жизни было, а когда жить захотелось - оглянулся, то за спиной уже 30 лет стояло - Чехов, Тайный советник, 4. 'Позади' - Прохожих двое шло дорогом одну, Оставили пути уж много за спиной - Майков, Двое прохожих и клад, 5. 'в тылу' - Ведь каждый всадник В край степной Ушёл, оставив за спиной Семью, жену, ребят - Сурков, О войне и детях.

Wyrażenie без оглядки może występować w następujących znaczeniach:

1. 'очень быстро' - Мы бежали без оглядки и остановились только у дома, 2. 'забывая обо всём' - Теперь власть была своя, недоимки похерены, земельки прибавлено - народ хотел погулять без оглядки - Толстой, Кождение по мукам, 3. 'безгранично' - Мария любила своего мужа без оглядки, так, как могут любить только молодые женщины, 4. 'неосторожно' - Вот мы посмотрим, мы исследуем; я без оглядки дела не сделаю - Островский, Не от мира сего, 5. 'решительно' - Быстро и без оглядки, как всегда, когда принимала важные решения, Аня прервала законный отдых, выпросила в штабе важное задание и тотчас уехала - Кетлинская, Дни нашей жизни.

Wreszcie wyrażenie на ногах może występować w następujących znaczeniach:

1. 'в стоячем положении' - Солдаты от усталости часто засыпали на ногах,
 2. 'встав от сна' - Каждый день я на ногах уже в шестом часу утра, 3. 'в хлопотах и заботах' - Уже больше суток начальник строительства был на ногах. Днём он прилёг отдохнуть - Ажаев, Далеко от Москвы, 4. 'здоров'-Бчера ещё с утра был на ногах, а сегодня утром уже без языка лежит, как пласт, жар от него, боже мой! - Тургенев, Накадуне, 5. 'без постельного режима'- Танюша перенесла грипп на ногах, но потом совсем неожиданно появились осложнения.

Reasumując należy stwierdzić, że wyrażenie przyimkowe funkcjonując w wypowiedzi jak jeden wyraz, może pełnić niejednokrotnie/tak jak i niektóre wyrazy/ różne funkcje semantyczne. Ok. 30 % wyrażen przyimkowych ma postać homonimów.

3. FUNKCJE SKŁADNIOWE WYRAŻENÍ PRZYIMKOWYCH

Z kolei warto się zastanowić, jakie funkcje składniowe mogą pełnić wyrażenia przyimkowe. Otóż 99 % wyrażen przyimkowych pełni funkcję członów konstruktywnych. Z tego przytłaczającą większość /60 %/ stanowią wyrażenia pełniące funkcję okoliczników. Najczęściej wyrażenia przyimkowe występują w zdaniu jako okoliczniki sposobu:

в унисон/ Они поют в унисон, и это очень хорошо получается/, без оглядки /Если любить, так любить без оглядки/, с налёта /Маша понимала всё с налёта и этим удивляла учителей/, в голос /Ребята обычно плачут в голос/.

A oto jeszcze inne przykłady: /атаковать/ в лоб, /смотреть/ в упор, /бранить/ без пути.

Rzadziej, choć dość często pełnią wyrażenia przyimkowe w zdaniu funkcje okolicznika miejsca:

в хвосте /Все эти люди плетутся у рабочего класса в хвосте/, под носом /В последнее время у нас под носом выросла Новая Гута/, под боком /Иванов жил под боком, в соседней деревне/, на слуху /Марья Ивановна сказала детям, чтобы всё время были у неё на слуху/, под луной /Иногда, мне думается, что где-нибудь под луной живёт мой двойник, мое второе "я"/.

Dość często również występuje wyrażenie przyimkowe w funkcji okolicznika stopnia i miary. Wymienić tu można takie wyrażenia jak:

с гаком /С тех пор прошло двадцать лет с гаком/, с лишком /В ресторане мы заплатили 5 рублей с лишком/, с хвостиком /Теперь ей лет 50, может быть с

ничтожным хвостиком/, на мизинец /А чувства нет у неё на мизинец/, до потрохов /Все эти события потрясли меня до потрохов/.

Z rzadka wyrażenia przyimkowe pełni w zdaniu funkcję okolicznika czasu:

на днях /На днях мы поедем к нашей бабушке/, до гроба /А любить буду тебя до гроба/, от колыбели /И дети и девушки слушали эту брань и нисколько не смущались, и видно было, что они привыкли к ней от колыбели, Чехов, дулики/, с пелёнок /К козьему молоку Маша привыкла с пелёнок/, под занавес /Каждый вечер оркестр под занавес играл старый вальс/.

Równie rzadko występuje wyrażenie przyimkowe w funkcji okolicznika przyczyny:

с перепою /На другой день Иванов умер с перепою/, в отместку /В отместку я ей написала письмо, в котором подробно описывались все грешки её мужа/, в честь /мы устроили вечер в честь нашего нового директора/, для вида /Григорий держал бакалейную лавочку, но это только для вида, на самом деле он торговал водкой, Чехов, В овраге/.

Najrzadziej spotykamy wyrażenia przyimkowe w funkcji okolicznika celu:

про запас /Про запас у него остались два бочонка мёду/, на булавки /Ст дяди она получала каждый месяц сто рублей на булавки/.

20 % wyrażen przyimkowych pełni w zdaniu funkcję orzecznika:

под мухой /Оба они были под мухой/, в курсе /Из Москвы он выписывал немислимое количество научной литературы – журналы, руководства, академические вестники, учёные записки институтов, и я понял, почему ещё находясь на крайнем Севере, этот "практик" был в курсе всех последних научных открытий, Талактионов и Аграновский, Утро великой стройки/, в градусе /С первого взгляда можно было заметить, что он в градусе/.

Szczególnym przypadkiem będzie tutaj wystąpienie wyrażenia przyimkowego w orzeczeniu wyrażonym kategorią stanu: Ей на душе стало весело.

Rzadko natomiast bywa wyrażenie przyimkowe przydawką:

с ноготок /душичок с ноготок/, в годах /Анна Петровна женщина в годах, но танцует как девушка/, с иголки /Ностром на нём был с иголки, сшитый по последней моде/, с молоточка /Ловенькие с молоточка /.../ пушки заманчиво иг-

рали на солнце, Гестужев-Марлинский, Несколько отрывков из романа "Вади - мов"/.

Czasem wyrażenie przyimkowe pełni funkcję dwu różnych okoliczników. W poniższych przykładach wyrażenie jest raz okolicznikiem sposobu, a raz okolicznikiem celu: Он это стихотворение знал на память-Эту книгу мне дали на память. Podobne funkcje mogą pełnić wyrażenia на дорогу, на случай. Wyrażenie przyimkowe перед лицом zależnie od kontekstu jest albo okolicznikiem sposobu, albo okolicznikiem czasu: Он это сказал перед лицом суда /okolicznik sposobu/ - Все прошлое перед лицом смерти казалось совсем неважным /okolicznik czasu/.

Podobne funkcje może pełnić wyrażenie на глазах. Wyrażenie przyimkowe może również być okolicznikiem sposobu oraz okolicznikiem stopnia i miary, jak np. wyrażenie: до нитки w następujących przykładach: Все он нам рассказав до нитки /okolicznik sposobu/ - В поезде его обобрали до нитки /okolicznik stopnia i miary/.

Czasem w jednym wyrażeniu przyimkowym tkwią możliwości pełnienia funkcji okolicznika sposobu i okolicznika miejsca: Он умер на руках у Натрены /okolicznik sposobu/ - После смерти родителей он остался на руках у соседки /okolicznik miejsca/.

Wreszcie bywa i tak, że wyrażenie przyimkowe w zależności od kontekstu raz jest okolicznikiem miejsca, raz - okolicznikiem czasu: Весна на пороге /okolicznik miejsca/ - Все это осознаёт человек лишь на пороге смерти /okolicznik czasu/.

Czasem to samo wyrażenie pełni funkcję dwu różnych członów konstruktywnych. Stosunkowo często wyrażenie przyimkowe raz jest okolicznikiem sposobu, raz przydawką: поговорить по душам - разговор по душам, говорить в адрес - ирония в мой адрес. Czasem wyrażenie przyimkowe pełniące funkcję przydawki przy zmianie kontekstu pełni funkcję orzecznika, np.: жизнь на колёсах - быть на колёсах /т.е. вести жизнь, переезжая с места на место/, мужчина в соку - быть в соку /в полном расцвете сил/.

Wyrażenia на ногах, в уме mogą pełnić raz funkcję okolicznika sposobu, raz orzecznika: перенести болезнь на ногах /okolicznika sposobu/ - быть на ногах весь день /orzecznik/, считать в уме /okolicznik sposobu/ - быть в уме /orzecznik/. Funkcje okolicznika stopnia i miary oraz przydawki pełni następujące wyrażenie: образованный на редкость /okolicznik stopnia i miary/ - слуга на редкость /przydawka/. Wyrażenie по случаю może być bądź okolicznikiem przyczyny, bądź przydawką, np. купить по случаю /okolicznik przyczyny/ - разговор по случаю последних происшествий /przydawka/. Wreszcie wyrażenie на покое może pełnić funkcje i orzecznika i okolicznika czasu: быть на

покое /orzecznik/ — она на покое растолстела /okolicznik czasu/.

Zdarzają się również wypadki wyjątkowe, kiedy wyrażenie przyimkowe może pełnić zależnie od kontekstu funkcję trzech różnych członów konstruktywnych. Tak więc wyrażenie под рукой może być: 1. orzecznikiem —

Пьер был у него под рукой в Москве, и князь Василий устроил для него назначение в камер-юнкеры, Толстой, Война и мир,

2. okolicznikiem sposobu — В это время продажа рекрут была уже запрещена, но производилась ещё под рукой, Пушкин, Путешествие из Москвы в Петербург,

3. okolicznikiem miejsca — Все имена были у князя под рукой.

Trzy funkcje pełni również wyrażenie на диво. Może być ono bądź orzecznikiem /Урожай был на диво/, bądź okolicznikiem sposobu /Оркестр провожал нас до вокзала на диво всему народу/, bądź okolicznikiem stopnia i miary /Молодой человек был на диво красивый/.

Z rzadka wyrażenie przyimkowe w jednym kontekście pełni rolę członu konstruktywnego, w innym zaś znajduje się poza strukturą zdania. Taką dwójką funkcję może pełnić wyrażenie Христа ради. Raz jest ono okolicznikiem sposobu Он проживал в своей каморке Христа ради/, drugi raz — wykrzyknikiem /Дай, брат, Христа ради/.

Identyczne funkcje mogą pełnić wyrażenia с богом, я бухё. Wyrażenie по слухам pełni funkcję bądź okolicznika sposobu, bądź wyrażenia wtrąconego: Все в нашем городе знали всех по слухам /okolicznik sposobu/ — Он, по слухам, хороший человек /wyrażenie wtrącone/.

Jeszcze ciekawsza jest funkcja wyrażenia к чёрту. Może ono pełnić funkcję albo orzecznika, albo okolicznika miejsca, albo wyrażenia wtrąconego: Уже с неделю несло вьюгой, и на железных дорогах всё спуталось, все расписания пошли к чёрту, на уловых станциях было полным-полно, Бунин, Ида /orzecznik/, Пошёл бы к чёрту со своими делами /okolicznik miejsca/, Какой я, к чёрту, странник? /wyrażenie wtrącone/.

Są wreszcie wyrażenia przyimkowe, które nigdy nie pełnią funkcji członów konstruktywnych ograniczając się do pełnienia funkcji struktur stojących poza zdaniem. Do tych wyrażen należą: к слову, кроме шуток, ради бога, które od wszystkich omówionych wcześniej wyrażen odróżnia brak związków syntaktycznych ze strukturą zdaniową. Wyrażenia кроме шуток, к слову pełnią funkcję wyrazów wtrąconych: Кроме шуток, неужели вам нравятся такие книги? К слову, вы давно в партии?

Natomiast wyrażenie przyimkowe ради бога występuje wyłącznie w funkcji wykrzyknika: Ради бога, как это случилось?

4. PRÓBA PODZIAŁU WYRAŻEŃ PRZYIMKOWYCH ZE WZGLĘDU NA STOPIEŃ ZESPOLENIA SEMANTYCZNEGO

Niniejsze rozważania rozpocząłam od postawienia pytania, czy wyrażenie przyimkowe należy traktować jako wyrażenie frazeologiczne. Ostatecznej odpowiedzi może, moim zdaniem, udzielić analiza tych wyrażeń ze względu na stopień zespolenia semantycznego /w naukowej literaturze rosyjskiej używa się tu terminu *слитность* lub *спаянность*. Językoznawcza literatura rosyjska według tego kryterium dzieli najczęściej całość frazeologii na /przytaczam tu dosłowne tłumaczenie terminów rosyjskich/: 1. zrosty frazeologiczne /фразеологические сращения/, 2. jedności frazeologiczne /фразеологические единства/ 3. połączenia frazeologiczne /фразеологические выражения/ 4. wyrażenia frazeologiczne /фразеологические сочетания/. Językoznawcza literatura polska wyróżnia zwykle trzy grupy⁹: 1. związki stałe /co odpowiada 1. i 2. grupie wydzielonej przez językoznawców rosyjskich/, 2. związki łączliwe /równają się one mniej więcej grupie 3 i 4/, 3. związki luźne, tworzące się doraźnie i powstające ze zwykłego zestawienia wartości semantycznej członów składowych. Tych ostatnich językoznawstwo rosyjskie nie włącza do frazeologii w związku ze stwierdzeniem leżącym u podstaw frazeologii rosyjskiej:

Основным свойством фразеологического оборота, коренным образом отграничивающим его от свободного сочетания слов и в то же время сближающим его со словом, является воспроизводимость. Фразеологизмы не создаются в процессе общения, а воспроизводятся как готовые целостные единицы.¹⁰

Niezależnie od tego, jaki podział zastosujemy, wyrażenia przyimkowe wchodzi w skład frazeologii. Według terminologii polskich uczonych będą one związkami stałymi¹¹. "Związki stałe są swego rodzaju jednostkami leksykalnymi funkcjonującymi w wypowiedzi tak, jak pojedyncze wyrazy, tzn. mogą być zastępowane odpowiednikami jednowyrazowymi, zaś z ich braku równoważnymi jednostkami frazeologicznymi. Pełnią one jako całość funkcje semantyczne, nie dające się sprowadzić do funkcji ich składników, inaczej mówiąc, znaczenie takich związków nie jest sumą znaczeń ich składników". Według terminologii uczonych rosyjskich będą one bądź "zrostami frazeologicznymi", bądź "jednościami frazeologicznymi". Co to są "zrosty frazeologiczne"?

Фразеологическими сращениями называются такие семантически неделимые фразеологические обороты, в которых целостное значение совершенно несоотносительно с отдельными значениями составляющих их слов. Значение такого рода

фразеологических оборотов является таким же немотивированным и совершенно целостным, как и семантика слов с непроизводной основой.¹²

Dalej w cytowanej pracy mówi się o tym, co jest przyczyną a często i wynikiem takiego zespolenia semantycznego omawianych związków. A więc: 1. obecność wyrazów niezrozumiałych, 2. obecność archaizmów, 3. brak żywych związków składniowych. Z kolei co to są "jedności frazeologiczne"?

Это такие фразеологические единицы, которые как и фразеологические сращения являются семантически неделимыми и целостными, однако в них, в отличие от фразеологических сращений, их целостная семантика является уже мотивированной отдельными значениями составляющих их слов. Неразложимое значение фразеологических единств возникает в результате слияния значений отдельных составляющих их частей в единой обобщённо-переносной семантике целого.¹³

Te przydługie ustalenia terminologiczne wprowadziłam tu po to, by dowieść, że wyrażenia przyimkowe, których przynależność do frazeologii neguje Szanski, mieszczą się właśnie w obu definicjach. Do grupy pierwszej należy ok. 20 % wyrazów przyimkowych. W ich skład wchodzi wyrazy najczęściej dla współczesnego czytelnika niezrozumiałe bądź ze względu na obce pochodzenie, bądź ze względu na wypadnięcie danego wyrazu ze współczesnego słownika. Jako przykład wymienić tu można wyrażenia: под шеде /o etymologii tego wyrażenia była mowa na str.9/, в ажуре /od franc. ajouré/, на даях /ten sam rdzeń co w wyrazie спаянный/, в нетях /od partykuły нет/, в сердцах /ten sam rdzeń co w wyrazie сердиться/, с азов /od staroruskiej nazwy pierwszej litery alfabetu азь/. Niejednokrotnie o przynależności do tej grupy decyduje brak dziś jakiegokolwiek motywacji znaczenia wyrażenia. Jako przykład można tu przytoczyć wyrażenia: за молоком 'мимо, не в цель', до лампочки 'наплевать на что-либо'. Pozostałe wyrażenia wchodzi w skład grupy drugiej. Ich znaczenie wynika z "uogólnionej semantyki całości". Jako przykłady mogą posłużyć następujące wyrażenia: /быть, найтись itd./ в кулаке, /оказаться, быть itd./ в языке, /быть, идти itd./ на поводу, /оказаться, быть itd./ за бортом, /по дойти, сблизиться/ на выстрел.

W skład tej grupy wchodzi również następujące wyrażenia, w których nie rozwinęła się tzw. "kategoria żywotności", gdyż być może przed jej pojawieniem się w języku już były one wyrażeniami przyimkowymi: в люди, на люди.

Na pytanie, czy wyrażenia przyimkowe wchodzi w skład frazeologii, należy odpowiedzieć twierdząco. Po pierwsze - ich właściwości odpowiadają

wymogom stawianym związkowi frazeologicznemu. Po drugie - da się je podzielić na grupy według tych samych kryteriów podziału, według jakich dzieli się całość frazeologii.

Temat analizy wstępnej wyrażenia przyimkowych nie został tu wyczerpany do końca. Przedmiotem osobnego artykułu będzie przynależność stylistyczna tych wyrażenia i ich łączliwość syntagmatyczna.

PRZYPISY

1. Фразеологический словарь русского языка, Издат. "Советская Энциклопедия", М. 1967,
2. Шанский Н.М., Лексикология современного русского языка, Издат. "Просвещение", s.166.
3. Шанский Н.М., op.cit., s.167-168.
4. Виноградов В.В., Об основных типах фразеологических единиц в русском языке, Сб. "Шахматов", Издат. АН СССР, М. 1946,
5. Skogurka St., Słownik frazeologiczny języka polskiego, t.I, Wiedza Powszechna, Warszawa 1967, s.6.
6. Mamy tu do czynienia z funkcją przyimkową tego wyrażenia.
7. Podział ten stosuje dr. Szanski /op.cit./. Winoogradow wprowadza podział na trzy grupy nie wyróżniając "wyrażeń frazeologicznych" /op.cit./.
8. Skogurka St., op.cit.
9. Шанский Н.М., op.cit., s.246.
10. Skogurka St., op.cit., s.6.
11. Шанский Н.М., op.cit., s.195.
12. Шанский Н.М., op.cit., s.197.

Веслава Цеслиньска

ПРЕДЛОЖНЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ ТИПА С РУК. ДО УЧАСА ВО ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОМ СЛОВАРЕ РУССКОГО ЯЗЫКА

Вступительная часть статьи содержит анализ взглядов русских и польских ученых /Н.М.Ланский, В.В.Виноградов, Ст.Скорупка/ на предложные выражения данного типа. Далее автор занимается критикой взглядов Н.М.Ланского, который считает, что предложные выражения не являются собственно фразеологизмами.

В основной части статьи автор пытается проанализировать данные выражения, принимая во внимание:

1. Их составные части.

Здесь анализу подвергается, во первых, имя существительное, во-вторых, - предлог как составная часть данных выражений.

2. Их значение.

Автор сначала занимается разработкой выражений с одним значением, так как они составят большинство предложных выражений. Далее дана разработка выражений с двумя, тремя, четырьмя и пятью значениями.

3. Их синтаксические функции.

Автор обращает внимание на факт, что предложные выражения чаще всего выполняют в предложении роль его знаменательных частей, как то: обстоятельство, именной части сказуемого, определения, причем довольно часто в зависимости от контекста одно и то же выражение выполняет функции двух и даже трех различных членов предложения. Далее речь идет о предложных выражениях, которые являются конструкциями, находящимися вне предложения /вводные и вставные конструкции/.

В заключительной части статьи автор пытается разделить предложные выражения на две группы, принимая во внимание так называемую спаянность и доказывая, что предложные выражения являются фразеологизмами.

Wiesława Cieslińska

PREPOSITIONAL PHRASES OF THE TYPE
IN THE RUSSIAN PHRASEOLOGICAL DICTIONARY

The article in its introductory part contains an analysis of the views expressed by both Russian and Polish scholars /N.M. Shanski, V. V. Vinogradov, St. Skorupka/ about the discussed phrases. The author then goes on to discuss critically the opinion of N.N. Shanski according to which prepositional phrases should not be included into phraseology *sensu stricto*.

In the main part of the article the author presents her attempt at preliminary analysis of prepositional phrases regarded from the angle of

/1/ Their component parts.

The analysis comprises - firstly, the noun, and secondly, the preposition as a component part of the phrases under discussion.

/2/ Semantics.

The author concerned herself first with phrases with one meaning, since they constitute the prevailing majority of prepositional phrases. Then she discussed prepositional phrases which have two, three, four, and even five different meanings.

/3/ Their syntactical functions.

The analysis of prepositional phrases leads up to the conclusion that in most cases they perform the function of constructive members of a sentence, viz., of qualifying phrases, predicative expressions, attributives; not infrequently the same prepositional phrase, depending on the context it appears in, may perform the function of two or even three different constructive members. The author then proceeds to discuss prepositional phrases which play the part of structures outside the sentence.

In the concluding part of her article the author tries to divide prepositional phrases according to the degree of their semantic connexion, proving that actually prepositional phrases are a component part of phraseology.